

Olesen, J. (2002). Kroppens filosofi : med baggrund i Maurice Merleau-Pontys forfatterskab. *Kognition & pædagogik*. Årg. 12, nr. 43, (pp. 30-39).

Denne publikation stammer fra www.livsverden.dk - hjemstedet for:

Forum for eksistentiel fænomenologi

Et tværdisciplinært netværk af praktikere og forskere, som anvender eksistentiel-fænomenologiske grundlagstanker og perspektiver i deres arbejde.

Husk at angive korrekt kildehenvisning ved referering til denne artikel. Den korrekte reference fremgår øverst på denne side.

Læs mere om Forum for eksistentiel fænomenologi
og download flere artikler på
www.livsverden.dk

English version:

This publication is downloaded from www.livsverden.dk – the home page of

The Society for existential phenomenology

A Danish cross disciplinary society of practitioners and researchers who make use of existential phenomenological theory and perspectives in their work.

For more information and downloadable articles visit
www.livsverden.dk

KROPPENS FILOSOFI

- Med baggrund i Maurice Merleau-Pontys forfatterskab

Af Jens Olesen

*Dette projekts hovedperson er Merleau-Ponty (1908 — 1961), der oprindeligt var uddannet psykolog. Han blev i 1949 professor i psykologi og pædagogik ved Sorbonne og var bl.a. inspireret af gestaltpsykologien. Ifølge Sartre havde Merleau-Ponty en særdeles lykkelig barndom, og dette mener Sartre har inspireret Merleau-Pontys vedvarende interesse for at udvikle en filosofi, der vender tilbage til begyndelsen — det oprindelige — som repræsenteret ved Merleau-Pontys prærefleksive cogito. Måske bl.a. p.g.a. den lykkelige barndom var Merleau-Ponty optaget af børnepsykologi samt barnets udvikling og læring. Hans arbejde også i hans hovedværk, *Phenomenologie de la Perception*, er således også inspireret af barnets intuitive kropslige adfærd, som Merleau-Ponty mener, vi i voksenlivet delvist har aflært os, hvilket er problematisk, idet det prærefleksive cogito fungerer bedst, som det kendes hos barnet ifølge Merleau-Ponty. I 1952 bliver han professor i filosofi ved Collège de France i Paris, hvor han som professor overtog Bergson's tidligere professorat.*

Merleau-Pontys kropsfænomenologi

Ifølge Merleau-Ponty er perception ikke noget, et subjekt gør. Perception er kendetegnet ved anonymitet. Perception er ældre, mere oprindelig, end refleksion. Merleau-Ponty siger: "Hvis jeg skulle forsøge at oversætte den sansemæssige erfaring, så skulle jeg måske sige, at man perciperer i mig, og ikke, at jeg perciperer". Inter-subjektivitet ligger her gemt i Merleau-Pontys perceptionsopfattelse. Det perciperede er både før-subjektivt og før-objektivt og bliver dermed prærefleksivt. Perception og sansning er kroppens åbenhed mod væren og verden.

Ifølge Merleau-Ponty bygger fænomenologien på en primær kropslig erkendelsesform, som Merleau-Ponty kalder det prærefleksive cogito, der transcenderer nuet i den traditionelle bevidsthed. Dette prærefleksive cogito er qua kroppen ude i "verdenen", og intentionalitet for Merleau-Ponty er en kropslig rettedhed mod fænomenerne. Merleau-Ponty var som sagt klar over, at det, som kan kaldes Descartes' kløft; skellet mellem den hurtige *res extensa* og den langsomme *res cogitans*, gav Husserls idealistiske kognitive intentionalitet problemer.

Den fænomenologiske metode søger det centrale og meningsfulde i fænomenerne - og leder efter det, der ikke umiddelbart lader sig dechifrere. Den eidetiske væsensskuen, via *epoché*, kommer altid i første række, analyse

og tolkning i anden. Hvis viden- skaben kun nøjes med de to sidste, er det ikke fænomenerne, der kortlægges. Husserls fænomenologi er idealistisk i sin udformning — og altså dermed overvejende kognitiv introspektiv. Husserls idealistiske udgave af fænomenologien forholder sig ikke til, hvorvidt det, som den eidetiske væsensskuen kortlægger, eksisterer eller ej. Husserl's fænomenologi arbejder således inden for bevidsthedens sfære og forudsætter altså ifølge Merleau-Ponty netop dualismen. Den dualisme som Husserl i udgangspunktet gerne ville slippe af med.

Merleau-Ponty var derfor kritisk over for Husserls idealistiske udformning af fænomenologien. Han anerkendte Husserls geni, men ankede Husserl for at sidde fast i Descartes' *res cogitans*. Merleau-Pontys fænomenologi kan beskrives som kropsontologisk realisme. Kun at tale om materialisme i forbindelse med Merleau-Pontys filosofi vil ikke være rigtigt, idet materialismen reducerer mennesket til at være kun krop eller materie. Materialismen mangler begreb om kroppen som *min* krop. Allerede Marcel, som Ponty bl.a. er inspireret af, så dette. Materialismen er ikke i stand til at forklare det fænomen, som vi forstår som følelser eller ånd. Det er absolutismen — Descartes' arvtagere — i øvrigt heller ikke, endnu i hvert fald.

Merleau-Ponty kan måske også kaldes intersubjektivistisk krops-

ontologisk realist. Kroppen er for Merleau-Ponty kontakten til verden - og samtidig kontakten til bevidstheden. Kroppen er mediator mellem de 2; verden og bevidsthed. Merleau-Ponty vil sætte fokus på kroppens væren og verdens samspil i situationen - i den tid og det rum, som det prærefleksive cogito oplever — og forsøge at beskrive denne oplevelse via den fænomenologiske epoche. Hvad det rene fænomen er for det kropslige medierende subjekt.

Fænomenologi bliver altså ifølge Merleau-Ponty intersubjektiv videnskab. Fænomenologien forsøger at skue det umålelige. At undersøge verden — fænomenerne — som de er i sig selv og formidle eller kommunikere disse til andre på en forståelig måde. Intersubjektiv for-forståelse er fænomenologiens grundlag for validitet og sandhed. Fænomenologien bygger på en primær *kropslig* erkendelsesform — som Merleau-Ponty kalder det prærefleksive cogito, som transcenderer nuet i den traditionelle kognitive bevidsthed. Fænomenologien vil derfor som metode gøre brug af hele vores kognitive system — altså hele kroppen — som en primær, en prærefleksiv tilgang til erkendelse, i modsætning til den rationelle eller objektive erkendelse, som er sekundær og tillært.

Kroppen

Den umiddelbare kropslighed hos Merleau-Ponty, repræsenteret ved det prærefleksive cogito, indeholder for Merleau-Ponty en symbolsk viden og erfaring, som er primær i forhold til den traditionelle bevidsthed. Det er langt mere end det, vi kender og opfatter som non-verbal kommunikation. Det betyder også for Merleau-Ponty, at det prærefleksive cogito umiddelbart kan bidrage med erkendelse, hvor vi traditionel har tænkt, at denne erkendelse foregår og bør foregå i den refleksive bevidsthed. Kropslige handlinger og bevægelser er primær intentionalitet for Merleau-Ponty. Kødet og kroppen er prærefleksivt kreative, vi kan så at sige ikke gøre for det.

"Oprindeligt er bevidstheden ikke et
>>jeg tænker at<<, men et>>jeg kan<<"

Merleau-Ponty,

Kroppens fænomenologi, side 91.

Perception er for Merleau-Ponty kropslig væren i verden. Perception er intentionel fordi jeg - kroppen — i perceptionen finder en "rytme" eller "mening" — som bliver forelagt kroppen, via kroppens væren i verden. Kroppens prærefleksive cogito beslutter så i situationen, om kroppen enten åbner eller lukker sig for fænomenet. Væren for sig selv — i modsætning til væren i verden — findes

ifølge Merleau-Ponty kun for de, som eksklusivt mener sig i stand til at træde ud af situationen — ud af verdenen. Således bliver ren væren for sig selv, i ekstremet symboliseret ved Descartes' cogito ergo sum, tolket via Merleau-Pontys eksistentielle kropsfænomenologi til ikke væren. I en positivistisk position — men også i en fænomenologisk - bliver kropslig væren i verden til ren subjektivitet eller intersubjektivitet.

Merleau-Pontys kropsfilosofi er stærk, bl.a. fordi kropsfænomenologien, i modsætning til den idealistiske videnskab og fænomenologi, ikke omkring kroppens væren i verden har problemer med det såkaldte ubevidste. Det prærefleksive cogito er netop kroppens "rene" handlen og væren, i situationen, i samspil med verden — og således i nuet uden såkaldte mentale repræsentationer. Det prærefleksive cogito er netop ubevidst agerende for den såkaldte reflekterede bevidsthed og bliver derfor en "krops- og situationsbevidst" interagerende væren i verden. Det er derfor Merleau-Ponty taler om kroppens intentionalitet som primær.

Den seksuelt fungerende krop er for Merleau-Ponty en spontant fungerende intentionalitet. Hermed skal Freud og hans psykoanalyse ikke — slet ikke — sættes lig med Merleau-Pontys tanker. Merleau-Ponty var kritisk over for Freuds teorier, som reducerede menneskets problemer — til seksuelle dysfunktioner og hæmninger.

Dette mente Merleau-Ponty var en negligering af det almindeligt levede livs betydning, og dermed en ubalanceret fokusering på historiske seksuelle traumer og dysfunktioner i forhold til almindelige menneskers livsførelse, hvor kropslig intentionalitet som oftest har andet fokus end seksualitet. Freud "glemte" den levende krop. For Freud, som for Platon og Descartes, var kroppen dualistisk underlagt sjælens overherredømme.

"Psykoanalysen repræsenterer en dobbelt tankebevægelse: på den ene side holder den fast ved livets seksuelle infrastruktur, på den anden side "puster" den begrebet seksualitet så meget op, at hele eksistensen integreres deri."

Merleau-Ponty,

Kroppens fænomenologi, side 118.

Merleau-Ponty bruger ordet kødet — la chair - om kroppen, ligesom i øvrigt Paulus. Merleau-Ponty vil hermed signalere, at kroppen — altså kødet — er mere end kroppens naturlige rumlige afgrænsning via sin overflade til rummet og verden. Kroppen er også kødet i musklerne og indvoldene. Kroppen er for Merleau-Ponty en reel tredimensionel størrelse — som han kalder kødet. Kroppen er det ankerpunkt eller ståsted, hvorfra jeg via det prærefleksive cogito symbiotisk interagerer med verden.

Kroppen har sin egen usynlige intentionalitet, der ikke nødvendigvis omformes til en tanke eller intention i bevidstheden. Kroppen er en levet og erfaret helhed, der selv finder rundt i verden, og som træffer valg via den usynlige intentionalitet og det prærefleksive cogito. Kroppen er ikke kun det ydre, som er synligt for den anden, men også det indre, som vi normalt hverken ser eller tænker over. Den ydre og den indre krop indbefatter naturligvis også det ydre og indre hoved — og dermed hjernen.

Vores krop er ifølge Merleau-Ponty vores tilgang til verden, og Merleau-Ponty forstår kroppen som situeret i verden. Allerede Heidegger påviste, at mennesket og verden udgør en enhed. I verden møder kropssubjektet andre subjekter. Dette sætter kropssubjektet i stand til at kommunikere med de andre subjekter primært via vort fælles sprog — men ofte og måske mere end vi aner via det prærefleksive cogito's kropssprog. Heidegger beskæftigede sig med at være i verden som med-væren med andre mennesker. Heideggers fokus var primært det relationelle. Hermed forstod Heidegger subjektet som tilværelse — Da-sein. For Merleau-Ponty er subjektet frem for alt egenkroppen. Kroppen er for Merleau-Ponty det inkarnerede subjekt, som vi aldrig kan fjerne os fra.

Egenkroppen er et magisk tvetydigt og ekspressivt individuelt fænomen, som har sin helt egen

måde at handle på og at bevæge sig på. Egenkroppen er dynamisk og grænseoverskridende. Hos Merleau-Ponty har kroppen primær status i forhold til sproget, og han hævder, at kroppen giver mening til tingene, kulturen og sproget. Vi træder på verden med vore fødder og ser den med vore øjne, dermed er vi kropsligt forankrede i den allerede givne verden; det fænomenale intersubjektive felt, hvor kroppen på en gang er både objekt og subjekt. Ikke bare glider kroppen over i verdenen, den tager verden i besiddelse. Der er en reciprok, reversibel intrarelation mellem krop og verden i Merleau-Pontys fænomenale intersubjektive væren i verden felt.

Merleau-Ponty ville hævde, at der er et symbiotisk, eller dialektisk, forhold mellem krop, handling, tale og verden, når man er i balance og i kontakt med sin krop — når man er i "flow" — "væren" i verden i *det* nu, der er kroppens. Hos Merleau-Ponty er tale en kropslig handling mere end en intellektuel handling. Merleau-Ponty siger: "Taleren tænker ikke før han taler, og ikke engang mens han taler; hans tale er hans tanke". Nonverbal kommunikation er bl.a. inden for psykologien kendt for ofte at betyde langt mere end det verbale. Merleau-Pontys kropsskema hænger sammen med det nonverbale.

Kropsskemaet

Begrebet kropsskema er centralt i forståelsen af Merleau-Ponty. Hermed mener han, at mening er

givet i kroppen som et færdighedscentrum. Kropsskemaet er stort set "ubevidst" for os og er alligevel den referenceramme, vi fungerer ud fra og fungerer i verden på. Kropsskemaet referer til det "indre" billede, vi har om egen krop og dens muligheder, altså kan vore intuitive handlemønstre henføres til kropsskemaet. Merleau-Ponty henfører vel at mærke ikke kropsskemaet til den reflekterede bevidsthed eller det såkaldte kognitive, som f.eks. funktionalismens mentale repræsentationsmodel.

Kropsskemaet udvikles primært i barndommen og betegnes som en vanetilegnelse, en systematisk indlæring, hvor den intuitive viden, vi har om vores krops handlemuligheder, integreres og automatiseres. Læring bygges ind i kroppen gennem det prærefleksive cogitos kropslige intentionaltitet og væren. Kropsskemaet opdateres således løbende gennem hele livet. Det skal forstås sådan, at de til enhver alder tilhørende kropslige muligheder og egenskaber løbende integreres i kropsskemaet.

Merleau-Ponty afviser Descartes' cogito ergo sum og hævder, at vi ikke eksisterer, fordi vi tænker, men fordi kroppen er væren i verden. For Merleau-Ponty er bevidsthed ikke i udgangspunktet et jeg tænker, men et **jeg kan, kroppen kan**. Jeg kan ikke være i verdenen uden krop. Selvet er også kropsligt, den reflekterede bevidsthed kan som en del af kroppen fortælle mig, at det er min krop.

Sproget, rummet og tiden

Sproget har en helt særlig status hos Merleau-Ponty. Merleau-Ponty har beskæftiget sig indgående med sproget og skrevet flere værker herom. Merleau-Ponty anerkender sproget som en tankens krop, hvormed tankerne, der ellers ville forblive private fænomener, opnår intersubjektiv status og eksistens. At tale er for Merleau-Ponty en kropslig handling mere end en intellektuel handling.

"Taleren tænker ikke, før han taler, og ikke engang mens han taler; hans tale er hans tanke."

Merleau-Ponty,

Kroppens fænomenologi, side 145.

Kroppen er altid på vej ind i fremtiden, den refleksive bevidsthed er altid i fortiden. Det, som vi tror er nuet, eksisterer ikke på den måde vi tror, for da er nuet allerede fortid. Der eksisterer kun med et berømt begreb fra Bergson (1991) — la dureé; varen. I tilværelsen eller værelsen for at bruge Heidegger er vi altid på vej fra fortiden ind i fremtiden. Værelsen, la dureé, det prærefleksive cogito er 3 forskellige filosofers måde at beskrive, at fortid og fremtid er en helhed i det, som Bergson kalder la dureé, Heidegger Dasein eller værelsen og Merleau-Ponty det prærefleksive cogito.

Der kan muligvis tales om nær fortid og nær fremtid som én enhed og fjern fortid som reflekteret hukommelse eller historie. I nuet og i perceptionen er væren og bevidsthed ét i kroppen. Tiden udspringer af min krops intersubjektive relation til tingene, og derfor er tiden ikke en kausalproces for Merleau-Ponty. At analysere tiden er ikke at følge konsekvenserne af en præetableret subjektiv tidsopfattelse, det er at opnå tilgang gennem tiden, til tidens konkrete struktur via kroppens væren i verden. Tiden forudsætter en konception af tid og er derfor ikke, som nogen har udtrykt det billedligt, som en flod, en flydende proces og substans. Tiden er altså ikke en kausal proces. Kroppen styres ikke af de fænomener, der viser sig i tiden — men motiveres i symbiose med dem.

Merleau-Pontys tidsopfattelse er knyttet til kroppen. Kroppen er i tiden. Fortid, nutid og fremtid eksisterer som enkeltdele kun for den, der står uden for tiden. Derfor er kroppen samtidig i fortiden, i nutiden og i fremtiden, og for Merleau-Ponty er kroppen det tætteste man kommer på nutid — idet kroppen transcenderer nuet og rækker ind i fremtiden på baggrund af det prærefleksive cogitos fortidige erfaringer. Tiden er det prærefleksive cogitos intentionelle interaktion med verden for Merleau-Ponty. Kroppen er altid på vej fra fortiden ind i fremtiden. Det reflekterede bevidste intellekt vil altid være i fortiden via res cogitans, mens kroppen, res extensa,

udforsker fremtiden — som i en vis forstand, og i Merleau-Pontys forståelse heraf, bliver det "virkelige" nu, hvor kroppen, via væren i verden, hele tiden overskrider eller transcenderer sig selv ind i fremtiden.

Kroppen bebor så at sige rummet og tiden ifølge Merleau-Ponty. Som subjekt er min krop ikke i rum og tid som f.eks. planter og dyr, bord og stole samt andre ting. Min krop bebor rummet og tiden. Rummet og tiden gestalter sig for egenkroppen gennem dens interaktion og kommunikation med verden. Kroppen har en såkaldt fysisk grænse, huden, som kroppen ikke overholder i dens interaktion med rummet. Kroppens grænse er vores eksistensgrænse. Merleau-Ponty mener, at uden det prærefleksive cogitos væren i verden ville der ikke være noget rum og tid for kroppen og selvet at være i. Alt hvad jeg i min kropslige væren oplever - er jeg kropsligt udstrakt til. Møder mit blik en andens blik - er de to subjekter udstrakt til hinanden, uden selvfølgelig fysisk at røre hinanden. Vi kender alle til udtrykket, at nogen kommer ind i — eller direkte invaderer mit "private rum". Kroppens grænse er "plastisk" og afhænger af det kropslige subjekts åbenhed mod væren i verden.

Synet - blikket

Det er afgørende for forståelsen af Merleau-Ponty, at synet har første prioritet. Synet er en direkte fænomnologisk tilgang til verden, som ikke er "farvet" af sprogets og

tankens sekundære tilgang til det fænomenologiske. Synet er intuitionens sans. Det intersubjektive fænomenale felt er der altid først i den perciperede verden og er sekundært fundament for sprog og tanke. Sprog og tanke er som sagt blot sekundære formidlere af den direkte oplevede verden, som opleves direkte primært via syn, hørelse og berøring. Perception er kroppens åbenhed mod verden og dermed dens interrelationelle tilgang til intersubjektiv væren i verden.

Egenkroppen både ser og bliver set via synet på en gang. Ifølge Merleau-Ponty er der ingen rumlig grænse mellem den seende krop og den sete verden, fordi kroppens egen synlighed forlænges ud i verden. Krop og verden krydser ind over hinanden i synet og bliver hermed intersubjektivt, før subjektiv og før objektivt og dermed prærefleksivt. Krop og rum glider med andre ord over i hinanden. Det er blikket der ser, ikke øjet. Mit ansigts udtryksfulde mimik bliver meddelelsesfuld kommunikation, kun fordi mimikkens symbolværdi ses af den andens blik. Baggrunden for tolkning af mimik bliver dermed et oprindeligt socialt symbolsk system. Hermed er det blikket, der som krop, bliver intentionelt rettet. Perception som handling, herunder synet, er kendetegnet ved at være ældre, mere oprindeligt end refleksion som bevidst handling. Hermed bliver fænomenologisk eidetiske væsensskuen også mere oprindeligt

som metode. Det er primært blikket der skuer, kortlægger og registrerer.

Friheden

Begrebet frihed lå Merleau-Ponty ganske særligt på sinde. Kroppen kan via det prærefleksive cogito - overskride idealisternes refleksive egostyring af kroppen - men gør det langt fra altid. Når kroppen fungerer via kropsskemaet og det prærefleksive cogito, er kroppen handlende væren i verden. Denne handlende væren i verden gør, at kroppen selv kan overskride sig selv ud i verden — i det intersubjektive felt og rummet — og denne handlende væren er nødvendig for, at det prærefleksive cogito kan gå ind i et dialektisk forhold til omverdenen i det intersubjektive felt i situationen. Først der, hvor kroppen bliver et jeg kan — en prærefleksiv handlende væren i verden, taler Merleau-Ponty om frihed. I en sådan situation, hvor dette lykkes for kroppen, beskriver Merleau-Ponty kroppen som fri. At være fri er at være der, hvor noget viser sig for kroppen.

Omvendt betyder det, at Merleau-Ponty afviser det traditionelle frihedsbegreb - både hans tidsopfattelsesbegreb og det prærefleksive cogito afviser i de fleste tilfælde, uden at forfalde til determinisme, den normale opfattelse af viljens og dermed idealisternes egos frihed. Det, at der ikke er nogen kausal sammenhæng mellem subjektet og hans krop samt hans verden, er ifølge Merleau-Ponty argument herfor. Han afviser determinisme

med, at ufrihed kun kan være determineret ved at gøre kroppen til en ting; en maskine, og Merleau-Ponty gør alt andet, han gør kroppens væren i det intersubjektive felt — i det nu der transcenderer den traditionelle idealistiske bevidsthed - til livet selv; til kropslig væren i verden.

Når mine handlinger ophører med at være mine egne, er jeg med sikkerhed ufri. Hermed laver Merleau-Ponty ikke en ny dualismeslutning og opererer med flere slags frihed; det prærefleksive cogitos frihed og den intellektuelle frihed. De er én enhed for Merleau-Ponty, alt hvad jeg er, er jeg via naturen og dens historie i nuet, via kroppens væren i verden, i det intersubjektive felt på vej ind i fremtiden.

Det udelukker efter min opfattelse ikke, at man med Merleau-Ponty kan argumentere for nogle "traditionelle" intellektuelle valg som frie. Den såkaldt stærke vilje hos nogle mennesker eller svage vilje hos andre, bliver hos Merleau-Ponty forklaret med, at selvom jeg med en stærk eller svag vilje kan "vælge" rollen som f.eks. en soldat eller rollen som en forfører, så bliver dette valg en påtaget rolle og dermed unaturligt. Rollen er ikke mig — idet jeg ikke i den rolle opnår at blive et med situationen. Dermed er det ikke kropslig væren, og valget bliver derfor ufrit for kroppen. Det intellektuelle valg kan således være frit, hvis det ikke er en rolle, man påtager sig — men det vil altid

foregå retrospektivt til kroppen og det prærefleksive cogito.

Litteraturliste

Bengtsson, Jan, Sammenflätningar, Husserl og Merleau-Pontys fenomenologi, Daidalos, 1988.

Dreyfuss, Hubert, -Intelligence without representation, <http://sophia.hfac.uh.edu/cogsci/dreyfus.html>, 1998.

Duesund, Liv, Kropp, kunnskap og selvoppfatning, Universitetsforlaget, 1995.

Engelsrud, Gunn, Kroppen som subjekt, Samtiden 2, 1992.

Favrholdt, David, Kinesisk filosofi, Gyldendal, 1996.

Frølund, Sune, Medard Boss' lægekunst, Sosiologi I Dag 29, Novus forlag 1996.

Frølund, Sune, Helhed og sygdom, Grundlagsproblemer i sygeplejen, Forlaget Philosophia, 1990.

Hangaard Rasmussen, Torben, Kroppens filosof, Semi-forlaget, 1996.

Hansen, Oskar, Spinoza, Berlingske Filosofi Bibliotek, 1965.

Hartnack et al, Bergson, Munksgård-Rosinante, 1991.

Haaning, Aksel, Naturens lys, C.A. Reitzels forlag, 1998.

- Haaning, Aksel, *Filosofi og formidling*, 2. Række: Samlinger, Roskilde Universitetscenter, 2000.
- Husserl, Edmund, *Fænomenologiens ide*, Redigeret af Peer Bundgård, Hans Reitzel, 1997.
- Jha, S.R., *The tacit connection: Polanyian integrative philosophy and a neo-polanyian medical epistemology*, Polanyiana Volume 8, number 1—2, 1999.
- Jung, C. G., *Jeg'et og det ubevidste*, Gyldendals Paperbacks, 1984.
- Katzenelson, Boje, *Psykologiske Indblik*, Dansk Psykologisk Forlag, 2000.
- Kim, Jaegwon, *Philosophy of Mind*, Westview, 1998.
- Leder, Drew, *The Absent Body*, The University of Chicago Press, 1990.
- LeDoux, Joseph, *Emotion and the limbic system concept*, *Concepts in neuroscience*, Vol. 2, 1991.
- Lindhardt, Jan, *Katekismus i kristendom*, Rosinante, 2000.
- Merleau-Ponty, Maurice, (1945), *Kroppens fænomenologi*, Det lille forlag, 1994.
- Merleau-Ponty, Maurice, (1945), *Phenomenology of Perception*, Routledge & Kegan Paul, 1962.
- Merleau-Ponty, Maurice, (1969), (Tegn) *Om sprogets fænomenologi*, Det lille forlag, 1999.
- Moran, Dermot, *Phenomenology*, Routledge, 2000.
- Olkowski et al. Merleau-Ponty, *Interiority and exteriority, psychic life and the world*, State University of New York Press, 1999.
- Rendtorff, Jacob Dahl, *Jean-Paul Sartres filosofi*, Hans Reitzels Forlag, 1998.
- Ryborg, Ruth, *Praksis og teori i kropsdynamik og kropsorienterede psykoterapier, speciale opgave i psykologi*, Aarhus Universitet, 1996.
- Sørensen, Villy, *Schopenhauer*, (1969), Det lille forlag, 1995.
- Thornquist, Eline, *Kropslig erfaring, språk og tenkning*, *Fysioterapeuten* 14, 1998.
- Zahavi, Dan, *Husserls fænomenologi*, *Filosofi - Gyldendal*, 2001.
- Varela, Francisco, *Neurophenomenology: A Methodological Remedy for the Hard Problem*, *Journal of Consciousness Studies*, June 1996.
http://www.ccr.jussieu.fr/varela/human_consciousness/articleO1.html

Biografi

Jens Olesen er fysioterapeut og rektor for Skolen for Psykomotorik — kropsterapi og afspænding i Randers.